

KANSALLISPUISTOT MATKAILUVALTTEINA

Matti Helminen

Otsikko kätkee sisäänsä mielenkiintoisen tavoitteiden ristiriidan. Toisaalta kansallispuisto-nimikkeellä tarkoitetaan luonnonsuojelualuetta, jonka perustamisesta Suomessa säädetään luonnonsuojelulain määräämin ehdoin. Toisaalta kansallispuisto on kaikille avoin luonnonnähtävyys ja siksi altis kasvavalle kulutukselle. Koska kansallispuistoja ainakin pidetään luonnonalueittemme eliittinä, niihin kohdistuu kasvava yleisön kiinnostus.

Pahimmillaan kiinnostus voi johtaa siihen, että kävijöiden määrä vähitellen "syleilee puistojen luonnon kuoliaaksi". Elintason nousun myötä matkaileminen on tullut yhä useammalle taloudellisesti mahdolliseksi, eivätkä syrjäisetkään puistot ole enää kävijöiden ulottumattomissa. Aivan erityisen uhan puistojen luonnonsuojelutavoitteelle tuottaa "luonnon tuotteistaminen", josta on tullut luontomatkailun edistäjien mielellään käyttämä uusi käsite.

Kannattaa pohtia, voidaanko luontoa ylimalkaan tuotteistaa luopumatta osasta aitoutta. Eikö "tuote" ole aina jotain ihmisen tavalla tai toisella aikaansaamaa, joka edellyttää luonnon muuttamista ihmisen tarpeiden mukaan? Saako kansallispuistojen sinänsä tarpeellinen ja tehostuva hoito aikaan enemmänkin etääntymistä luonnosta sellaisena kuin luonnonsuojeluliikkeen perustajat sen meilläkin kokivat, vai antaako se yhä useammille mahdollisuuden luonnon kokemiseen niin aitona kuin sen enää voi missään kokea?

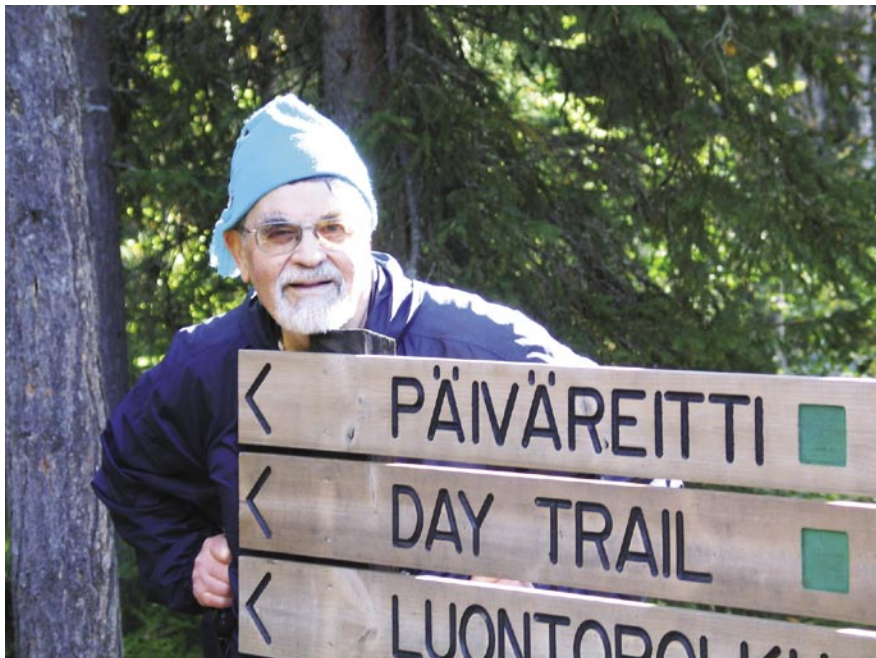
Vastaukset riippuvat mielestäni kunkin yksilön luontosuhteesta ja siihen liittyvistä esteettisyyksistä, mutta onneksi ihmiset ovat suhtautumissaan erilaisia. Kansallispuistojen hoito voidaan käsittää eräänlaiseksi luontokokemuksen "demokratisoimisyritykseksi", joka tekee luontoelämyk-

set mahdolliseksi jokaiselle – senkin uhalla, että elämykset latistuvat pelkiksi naapureille kerrottaviksi kokemuksi, eikä luontokaan ole aivan se entinen, kunhan kukaan ei eroa huomaa.

Kansallispuistojen historiaa

Kansallispuisto-käsite on varsin nuori, sillä se otettiin käyttöön vasta vuonna 1872, jolloin Yellowstone alue Yhdysvalloissa päätettiin suojella liittovaltion omistuksessa olevana "kansallispuistona". Alun perin termillä oli Amerikassa vain hallinnollinen merkitys, joka paljasti sen, että alue kuului liittovaltiolle. Asumattoman seudun monet luonnonihmeet päätettiin tuolloin säilyttää koko kansan "eduksi ja iloksi". Koska puisto oli perustettaessa vielä tiettömän taipaleen takana vaikeasti saavutettavissa, on hieman epäselvää, mitä silloiset päättäjät tarkoittivat yleviltä kuulostavilla käsitteillä "eduksi ja iloksi". Ehkäpä joukossa oli jo silloin kaukokatseisia päättäjiä, jotka uskoivat alueen tulevaan matkailumerkitykseen.

Varhainen näkemys onkin osoittautunut oikeaksi. Niin Yellowstonella kuin koko nykyisellä kansallispuistoverkolla onkin Yhdysvalloissa keskeinen merkitys erityisesti kotimaanmatkailulle. Kun kansallispuisto-käsite tuli Euroopan kansallisvaltioihin, se sai uusia merkityksiä hallinnollisen lisäksi, sillä siinä nähtiin herkästi kansallisuuteen liittyvää symboliarvoa. Ruotsi ennätti ensimmäisenä Euroopan valtiona perustaa omat kansallispuistonsa vuonna 1909. Ruotsin ensimmäisten puistojen sijainti ja joidenkin pieni koko antavat aiheen päätellä, että niiden perustamisen tavoitteena oli ensisijaisesti luonnonsuojelu. Matkailuperusteisena varhainen

KUVA: TIMO HENTILÄ

Matti Helminen

FT, luonnonsuojelujohtaja (eläkk.)

Europarc-liitto, kunniajäsen 1999-

Metsähallitus, useita virkanimityksiä 1973-94

puistoverkko olisi saattanut näyttää aivan toisenlaiselta.

Lähes kaikki Euroopan maat ovat perustaneet alueelleen kansallispuistoja, joiden suojelustatus kuitenkin vaihtelee suuresti. Erimerkiksi Brittein saarilla puistot ovat yksityisomistuksessa olevaa, kaunista maaseutua, jossa asutaan, viljellään maata ja kasvatetaan metsää kuten ennenkin. Vastaavia alueita kutsuttaisiin meillä maisemansuojelualueiksi. Lähinnä vain Pohjoismaissa ja Keski-Euroopan vuoristoseuduilla on ollut mahdollista perustaa puistoja pohjois-amerikkalaista perinnettä noudattaen asumattomille luonnonalueille.

Maankäytön historian eroista johtuen kansallispuistojen luonne ja hoitokin vaihtelee suorastaan valitettavan paljon, eivätkä Maailman luonnonsuojeluliiton ja Europarc-liiton pyrkimykset käsitteen standardisoimiseen ole tuottaneet toivottua tulosta. Itsenäiset valtiot haluavat itse päättää puistojensa luonteesta maanomistuksen ja -käytön mahdollistamissa puitteissa. Kansallispuistojen suosio matkailukohteina vaihtelee suuresti. Suosituimpia ovat puistot, jotka on perustettu alueille, jotka jo ennen puiston perustamista ovat olleet matkailukäytössä. Yhä enemmän puhutaan kestävästä turismista, jonka tavoitteena on säilyttää sekä alueen luonto että paikallinen kulttuuri mahdollisimman vähin muutoksin. Aluekohtaista kestävyyttä edistämään on perustettu ainakin pari kansainvälistä ohjelmaa: Europarc-liiton charter- eli sopimusohjelma ja WWF:n piirissä syntynyt PAN-parks -ohjelma.

Suomen kansallispuistoverkko

Elokuussa 2010 Suomessa on kaikkiaan 35 kansallispuistoa, ja muutama uusi oli vielä suunnitteilakin. Puistoverkko kattaa varsin hyvin eri maakunnat ja tarjolla olevat luontotyytit, sillä se on syntynyt ennen kaikkea luonnonsuojelullisin perustein. Jotkin puistot ovat olleet matkailijoiden suosiossa jo ennen puiston perustamista, mutta niidenkään luonnonsuojeluarvosta ei ole epäilystä. Suomen

kansallispuistojen historian voi katsoa alkaneeksi jo vuonna 1880, jolloin A.E. Nordenskjöld – ehkäpä Amerikasta kantautuneiden tietojen innoittamana – ehdotti valtion maille perustettavaksi koskemattomina säilytettäviä ”puistoja”. Keskustelu jatkui 1900-luvun alussa ilman mainittavaa tulosta, joskin Metsähallitus jo vuonna 1912 rauhoitti hakkuilta Pyhä-Häkin vanhan metsän, mikä teki mahdolliseksi myöhemmän kansallispuistopäätöksen. Yllättävän nopeasti itsenäistymisen jälkeen, jo vuonna 1923, Suomeen säädettiin luonnonsuojelulaki, joka antoi puitteet puistojen suunnittelulle ja perustamiselle. Ensimmäiset puistot perustettiin kuitenkin vasta 1938, sillä ehdotetun ja pitkään suunnitellun Oulangan puistoalueen epäselvät maanomistusolot olivat kaataneet eduskunnan aiemman päätöksen voimaantulon. Vuonna 1938 perustetuista puistoista matkailullisesti tärkein oli Pallas-Ounas, joka oli jo vuosikausia ollut tunturihiihtäjien ja retkeilijöiden suosiossa. Perustamisvuonna Pallakselle valmistui laatikkomainen ”tunturihotelli”, joka oletettavasti edusti suunnittelijoidensa ja rakennuttajiensa vakaata esteettistä käsitystä tunturimaiseman ”sivistämisestä” ja loi uudet puitteet tunturimatkailulle.

Toisen maailmansodan seurauksena Suomi menetti alueluovutuksissa osan puistoistaan, joten 1940-luvun lopulla jäljellä olivat vain Pallas-Ounas ja Pyhätunturin kansallispuisto. Uusien kansallisten luonnonpuistojen suunnittelu käynnistyi jo viimeistään 1950-luvulla, jonka seurauksena vuonna 1956 kyettiin antamaan laki yhteensä 7 uuden kansallispuiston perustamisesta. Tyypillistä tuon ajan ajattelulle oli, että laki annettiin joulukuussa ja tuli voimaan heti seuraavan vuoden alussa. Kun 1938 perustetut puistot olivat Metsäntutkimuslaitoksen hoidossa ja hallinnassa, vuoden 1956 puistot määrättiin keskusvirasto Metsähallituksen hallintaan ilman minkäänlaisia hoito-ohjeita, puhumattakaan määrärahoista tai tarpeellisista organisaatiomuutoksista. Aikaa uuden tehtävän vastaanottamiseen virastolle jäi parisen viikkoa.

Vielä 1950-luvulla puistojen aktiivista hoitoa ei siis katsottu mitenkään tarpeelliseksi. Olivathan ne jokseenkin kaikki rauhallisilla syrjäseuduilla eikä mitään mainittavia matkailijavirtoja odotettu niihin suuntautuvan. Puiston katsottiin täyttävän hyvin tehtävänsä, kunhan se säilytti palan luonnon-alueita kartoille ja usein puutteellisesti maastoon merkittyjen rajojensa sisällä. Käynnit rajojen sisällä olivat toki sallittuja, mutta vain harvojen uskottiin olevan puistoista kiinnostuneita. Mahdollisuuksia

Kansallispuisto löytyy myös pääkaupunkiseudulta. Kuvassa miehen mittainen muurahaiskeko Nuuksion metsässä. Mittapuuna Matti Metsälampi. (Kuva: Risto Hemming, 2003)

virkestyskäyttöön oli toki runsaasti myös puistojen ulkopuolella eikä luontomatkailu ollut vielä edes kunnolla syntynyt.

Kansallispuistokomitea

Vasta Euroopan luonnonsuojeluvuosi 1970 toi kansallispuistot ja muut luonnonsuojeluhankkeet poliittisellekin agendalle. Valtioneuvosto asetti kansallispuistokomitean tekemään ehdotusta uusien suojelualueiden perustamiseksi. Komitea julkisti vuonna 1976 ehdotuksensa kaikkiaan peräti 42 uuden kansallispuiston perustamisesta, mutta korosti mietinnön johdantokirjeessä, että ehdotus perustuu yksipuolisesti luonnonsuojelunäkökohtiin ja sanoutui samalla irti mahdollisista taloudellisista seurauksista. Komitean mietintö aiheutti runsaan kielteisten lausuntojen tulvan, sillä kansallispuistojenkaan ei vielä tuolloin uskottu tuovan minkäänlaisia matkailutuloja menetettyjä metsätyöpaikkoja korvaamaan. Komitean ehdotuslistaa karsittiin aluksi rajusti. Vuonna 1982 perustettiin kuitenkin 12 kokonaan uutta puistoa ja muutamaa entistä laajennettiin. Vasta nyt kasvava virkestyskäyttö ja matkailukin tulivat huomioonotetuksi. Kun valtio alkoi hoitaa puistojaan, suhtautuminen niihin vähitellen muuttui, ja puistoja perustettiin usein yksitellen niin, että suuri osa komitean aikoinaan torjutuistakin ehdotuksista on nyt toteutettu. Kansallispuisto nähdään nyt useammin mahdollisuutena kuin talouden toiminnan rajoittajana.

Kansallispuistojemme kävijämäärät

Otsikossa olen tarkoituksellisesti käyttänyt muotoa ”kävijämäärät”, vaikka metsähallitus kansallispuistojemme hoitajana on alkanut kutsua kävijöitä ”asiakkaisiksi”. Uusi termi sopinee hyvin pyrittäessä parantamaan metsähallituksen henkilöstön palvelualttiutta, ja itsekkin suostun olemaan metsähallituksen asiakas. Suhteeni puiston luontoon ei mielestäni kuitenkaan voi olla mikään asiakassuhde! Esimerkiksi Yhdysvalloissa puiston käyttäjiä kutsutaan nimellä ”visitor”, jonka käyttökelpoisin käänös lienee ”kävijä”. Virossa käytetty sana on mielestäni vielä parempi, sillä siellä kävijöistä käytetään nimitystä ”kylastaja”. Vain kuin ”kylässä” tai vieraisilla ollen kaikkien tulisi luonnonsuojelualueilla vieraillessaan käyttäytyä!

Metsähallitus on arvioinut vuoden 2009 kävijämääräksi kaikkiaan lähes 2 miljoonaa. Arvio pe-

rustuu osaltaan täsmällisiin laskureiden lukemiin sekä vähän käytettyjen puistojen hoitajien arvioihin. Luku vaikuttaa suurelta verrattuna vaikkapa vielä noin 10 vuotta sitten esitettyihin arvioihin. Vilkkain puistomme on Pallas-Ylläs, joka huimalla yli 400.000 tuhannen kävijällään johtaa tilastoa suorastaan ylivoimaisesti. Pallas-Yllästunturin nimellä nyt tunnettu puistohan on Pallas-Ounastunturin roolin pinta-alaltaan laajennettu jatkaja. On luonnollista, että puistojemme kävijämäärät vaihtelevat suuresti. Kaikki vilkkaimmat puistomme ovat tunnettuja matkailukohteita. Yli sadantuhannen kävijän määrän ovat saavuttaneet Nuuksio, Oulanka, Pyhä-Luosto ja Koli, mutta lienee turha kuvitella, että kaikki kansallispuistomme voisivat milloinkaan olla yhtä suosittuja. Hyvä esimerkki on Kauhaneva-Pohjankangas, jonka suurenmoisille soille vain noin 4.500 retkeilijän arvioitiin tiensä löytäneen. Kyseinen puistohan on tyypillinen ensisijaisesti paikallisten luontoarvojen säilyttämiseksi perustettu suojelualue, jolla on kansallispuisto-status, ja jonka maastoissa suuremmalle kävijämäärälle olisi hyvinkin tilaa.

Olisi mielenkiintoista tietää, mikä kansallispuisto-statusuksen merkitys on käyntikohteita valittaessa. Otaksuttavasti sillä on merkitystä, vaikka toisaalta vilkkaimmat puistot saattaisivat olla suosittuja ilman tätä statustakin. Nimike ”valtion retkeilyalue” ei kaikesta päätellen ole yhtä suosittu käyntikohde valittaessa kuin kansallispuisto. Näin voisi päätellä siitä, että maamme 7 valtion retkeilyalueeksi perustettua sinänsä mielenkiintoista aluetta houkuttelivat 2009 arviolta vain noin 340.000 kävijää. Toisaalta lienee kyseenalaista, olisivatko Seitsemisen 45.000 kävijällään tai Liesjärvi vastavasti 30.000 kävijällään yhtä suosittuja ilman kansallispuisto-statusta ja siihen liittyvää tiedotusta ja varustelua.

Luontokeskukset ja muu opastustoiminta

Kansallispuiston tavoitteena ei ole olla ainoastaan fyysisesti käyntikohde, jossa kävijä voi nauttia kauniista maisemista, ottaa joukon pakollisia valokuvia ja kiertää kuntopoluksi kuluneen luontopolun. Tehtävänsä täyttävä kansallispuisto ei saa olla vain tapahtumapaikka, joka tarjoaa mahdollisuuden virkistävään reippailuun tai pahimmillaan pelkän infotaulun ja parkkipaikan. Oleellisena osana puiston toimintaan kuuluu tiedon jakaminen luon-

nosta ja sen suojelusta. Kansainvälisesti käytetty termi "interpretaatio" käännetään suomeksi sanalla "opastus", joka siis ei suinkaan tarkoita vain tien näyttämistä nähtävyyshetkeltä toiseen. Pyrkimyksenä on altistaa kävijä mielenkiintoiselle tiedolle paikallisista eliölajeista ja mikä vielä parempi myös ymmärtämään, miten luonnon järjestelmät eli ekosysteemit toimivat. Opastus eroaa opetuksesta siten, että se sallii kunkin kävijän oman kiinnostuksensa mukaisesti omaksua juuri ne tiedonjyvät, jotka kiinnostavat.

Kansallispuistomme pyrkivätkin erityisesti luontokeskuksissa ja luontopoluilla syventämään kävijöidensä luontokokemusta. Tähän mennessä Suomeen on rakennettu kaikkiaan 29 eritasoista luontokeskusta, joiden yhteenlaskettu kävijämäärä 2009 oli noin 850.000. Maksuttomina käyntikohteina luontokeskuksista on siis tullut suosittuja, joista monissa voi tiedollisten tarpeiden lisäksi tyydyttää myös ainakin osan fyysisistä tarpeistaan. Valtaosa maamme kansallispuistoista on pinta-alaltaan niin pieniä päiväretkikohteita, että hotellien ja ravintoloiden tarvetta ei niissä ole huolimatta siitä, että hyvässä yhteistyössä puisto-organisaation kanssa toimiva hotelli voisi olla myös tehokas opastuspaikka. Tietoa on saatavissa myös luontopolkujen varrella ja puisto-organisaation monista julkaisuista, joita on saatavana sekä ilmaiseksi että kohtuullista maksua vastaan.

Palveluvarustus - kävijää ja luontoa varten

Luonnonsuojelualueistamme varsinkin kansallispuistoihin on tehty monenlaisia palvelurakenteita, joiden tavoitteena ei ole vain helpottaa puistoon tutustumista, vaan myös houkutella kävijät pysymään poluilla siten, että arvokkaimmat kohteet säästyvät tallaukselta. Siten palvelurakenteet edistävät sekä luonnonsuojelua että kulkijoiden mukavuutta. Metsähallituksen hoidossa on 35 kansallispuiston lisäksi noin 500 muuta luonnonsuojelu- tai virkistysaluetta, joilla on yhteensä 5700 erilaista rakennetta, joista käymälöitä on peräti lähes 1300 kappaletta. Ei ihme, että alueiden hoitohenkilökunta aikoinaan kutsui joukkoaan "makkipojiksi". Hoitotehtävän suuruudesta antaa kuvan se, että metsähallituksen hoidossa olevia reittejä on yhteensä yli 6000 km. Onneksi alueiden jätehuollon järjestämisessä on päästy yhteistoimintaan ulkoilu- ja luonnonsuojelujärjestöjen tuella, ja periaatteessa tarpeettomasta

jätteiden kuljettamisesta valtion kustannuksella erämaasta kaatopaikoille on voitu luopua, jolloin hoitohenkilökunnan aika riittää paremmin alueiden kunnostus- ja ylläpitotoimiin. On merkittävä parannus, että kävijät joko polttavat tai tuovat jätteensä teiden varsilla oleviin jäteastioihin. Olisikin toivottavaa, että puistojen kävijät antaisivat palvelurakenteille niille kuuluvan arvon ja välttäisivät vaikkapa tiettömän taipaleen takana olevan poltopuuvaraston tuhlaavaa käyttöä. Onhan kysymys verovaroilla kustannetusta edusta, jonka valtio tarjoaa kävijöille ilmaiseksi yksilökohtaisten luontolämymysten ohella.

Kansallispuistojen kasvava merkitys

Kansallispuistojen ja muun luontomatkailun taloudellinen merkitys on varsinkin viime vuosina saanut ansaitsemaansa huomiota. Metsähallituksen antamien tietojen mukaan kansallispuistojen kävijät käyttivät (ekologin kommentti: siis kuluttivat!) yhteensä noin 86 miljoonaa, mikä varallisuus siirrettynä puistokuntiin on tai olisi mahdollistanut noin 1100 henkilövuoden työmahdollisuudet. Näin suurella tulonsiirrolla on kiistämättä ollut merkitystä varsinkin syrjäisissä puistokunnissa, joissa työnsaantimahdollisuudet ovat tunnetusti rajalliset. Esimerkiksi, valtion Oulangan puiston hoitoon käyttämät 700.000 euroa ovat tuottaneet paikallistalouteen lähes 18 miljoonaa euroa. Luontomatkailun merkitys ei kuitenkaan rajoitu vain paikallistalouden tukemiseen. Luontokohteet houkuttelevat kansalaisia liikkumaan rauhallisessa ympäristössä, millä voidaan perustellusti olettaa olevan vaikutusta kävijöiden fyysiseen ja psyykkiseen terveyteen. Myös täten yhteiskunta voi laskea saavansa hyötyä vähentyneiden terveydenhuoltomenojen muodossa.

Kansallispuistojen perustaminen on ollut yhteiskunnalle edullinen sijoitus, mutta puistoja on myös huolellisesti hoidettava, jotta tehty investointi säilyttäisi arvonsa. Puistoihin kohdistuvat osin ristiriitaiset odotukset vaativat oman ammattitaitonsa, joka toisaalta perustuu suureen luonnontuntemukseen ja toisaalta puiston kävijöiden - siis sen yleisön - käyttäytymisen ymmärtämiseen. Tarpeellisten kompromissien tekeminen on "taitolaji".